

АНОТАЦІЯ

Велінець Ю. І. Вугільна промисловість у Волинській області в другій половині 40-х – на початку 90-х років ХХ століття. *Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.*

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії з галузі знань 03 «Гуманітарні науки» за спеціальністю 032 «Історія та археологія». Волинський національний університет імені Лесі Українки. Луцьк, 2022.

Наявний сьогодні широкий доступ до архівних матеріалів радянського часу і залучення сучасної нової методології наукових досліджень дозволяють цілісно й об'єктивно проаналізувати радянську промислову політику, в тому числі у вугільній галузі, а також визначити особливості її розвитку у Волинській області. Враховуючи відсутність ґрунтовних наукових робіт з історії вугільної галузі Волинської області, запропонована дисертація є першим комплексним дослідженням з історії вугільної промисловості Волинської області в другій половині 40-х – на початку 90-х років ХХ ст.

Пошуки шляхів реструктуризації вугільних регіонів українською владою, змушують наново простежити і проаналізувати процес розвитку вугільного виробництва у Волинській області за радянського керівництва. Сьогодні вугільна галузь опинилася у скрутному становищі через недостатнє фінансування, скорочення виробництва вугілля, низьку технічну модернізацію гірничого обладнання, а шахти практично опинилися на межі остаточної ліквідації. Тому нині науковці мають змогу визначити передумови кризи й занепаду вугільної промисловості, до яких спричинила політика КПРС. Таким чином проблематика дисертації має актуальне значення для сучасної історичної науки. Недостатній рівень вивчення історії вугільної галузі України визначають новизну наукової роботи дослідника.

У дисертаційній роботі проаналізовано стан наукового вивчення вказаної проблеми. Виділено три групи історіографічних праць: радянську, вітчизняну й зарубіжну. В них дається загальна характеристика становлення вугільної галузі УРСР, її вагомість в структурі важкої промисловості СРСР,

проте вони далеко не повністю висвітлюють проблеми розвитку вугільних підприємств в межах Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну. Виконання поставлених завдань зумовили використання широкої бази джерел. У роботі використані архівні матеріали центральних архівів РФ й України, зокрема: Державного архіву Російської Федерації (отриманих автором за запитом), Центрального державного архіву громадських об'єднань України, Центрального державного архіву вищих органів влади та управління України, Галузевого державного архіву Служби безпеки України. Значний масив архівної інформації взято із Державного архіву Волинської області, Державного підприємства «Львіввугілля» й Архівного відділу Червоноградської міської ради. В цілому у дисертації використано матеріали 262 справ, 48 описів, 34 фондів розміщених в семи архівах. Окрім архівних матеріалів, у роботі використано збірники документів і матеріалів, мемуари, щоденники, усні свідчення, фотоматеріали, статистичні відомості тощо.

Теоретико-методологічна основа дослідження ґрунтується на принципах історизму, об'єктивності, системності, науковості та всебічності. З-поміж багатьох методів в роботі використовувалися загальнонаукові – аналізу й синтезу, типологізації, логічний, системно-структурний тощо та історичні – історико-хронологічний, порівняльний, кліометричний, ретроспективний, наукової евристики, критики джерел, методи історичного джерелознавства. Поєднання їх та комплексне використання дозволило зреалізувати сформульовані в роботі дослідницькі завдання і досягти поставленої мети.

Перед початком будівництва шахт на території західноукраїнських областей впродовж другої половини 40-х років ХХ ст. проводилися геологорозвідувальні роботи з пошуків кам'яного вугілля. Визначено, що радянські геологорозвідники керувалися геологічними дослідженнями та висновками російського геолога початку ХХ ст. М. Тетяєва (1882–1956 рр.) та польського геолога, професора Варшавського університету Я. Самсоновича (1888–1959 рр.). Охарактеризовано особливості системи управління геологорозвідувальними партіями (ГрП) та їх структуру. Серед них

відзначилися Володимир-Волинська і Порицька ГрП, які віднайшли поклади кам'яного вугілля у Волинській області та визначили межі Волинського родовища. У роботі зазначені умови роботи й повсякденного життя геологорозвідників.

Після виявлення вугільних покладів в 50-х роках ХХ ст. на території Іваничівського району Волинської області розпочалося активне будівництво вугільних шахт. Серед архівних матеріалів вдалося віднайти «Комплексний проект освоєння Львівсько-Волинського кам'яновугільного басейну» від 12 грудня 1951 р. Він передбачав будівництво 16-ти шахт й трьох шахтарських поселень в межах Волинського родовища вугілля. Проте згодом він зазнавав коригувань. В ході дослідження дослідником визначено причини змін проектів освоєння вугільного родовища. Серед них варто назвати недалекоглядну галузеву політику Міністерства вугільної промисловості СРСР, скорочення фінансування, низьке матеріально-технічне забезпечення, високу кадрову плінність, спричинену відсутністю житла та комфортабельних умов проживання, тощо. Враховуючи зазначені причини, на території Волинської області впродовж 1950–1963 рр. збудовано і введено в експлуатацію лише дев'ять шахт замість раніше запланованих 16-ти.

В 1954 р. розпочалася експлуатація вугільних підприємств Волині. На основі широкого кола джерел визначено, що промислове виробництво відбувалося за складних умов. Поступова переорієнтація паливного балансу СРСР із вугілля на нафту й газ спричинила скорочення дотацій на розвиток вугільної галузі. Це в свою чергу зумовило низьке технічне забезпечення вугільних підприємств, низький рівень видобутку вугілля, ускладнення підземних умов роботи, плінність кадрів тощо. Окрім того, розвиток вугільної галузі гальмували галузевий принцип управління, визначення розвитку галузі за п'ятирічними планами, а не на тривалу перспективу, зосередження на промисловому виробництві вугілля і байдужість до соціокультурного й побутового життя шахтарів. Це спричинило занепад вугільних підприємств та падіння престижу шахтарської праці.

У дисертації проаналізована кадрова політика СРСР щодо забезпечення галузі необхідною кількістю гірників. Простежені основні заходи радянського партійного керівництва задля зменшення плинності кадрів, а також визначено основні категорії населення, серед яких здійснювався набір робітників для шахт. Охарактеризовано основні причини травматизму на вугільних підприємствах, зазначено прорахунки в організації техніки безпеки й охорони праці шахтарів.

Встановлено, що задля зменшення плинності шахтарських кадрів радянське керівництво в 50–80-х роках ХХ ст. застосовувало заохочувально-стимулюючі методи впливу на гірників, зокрема значні соціальні гарантії і пільги. Гірники отримували достатньо високу заробітну плату порівняно із робітниками інших галузей важкої промисловості. Окрім того, передбачалися тривалі відпустки, безкоштовне забезпечення вугіллями комунальних потреб шахтарів, безплатні або за низьку ціну путівки в санаторії і на курорти СРСР, пенсії при досягненні п'ятдесятирічного віку і при підземному стажі 20 років роботи, регресні виплати по відшкодуванню збитків здоров'ю тощо. З іншого боку, поступове скорочення дотацій, зрівняння шахтарської зарплати із заробітками робітників інших галузей промисловості, що не становили такої загрози життю, як підземні умови шахт, низький рівень забезпечення соціокультурних потреб шахтарів й економічна криза 1980-х років спричинили зниження престижності шахтарської професії.

Таке різке погіршення матеріальних, соціальних умов життя і праці шахтарів й падіння престижності професії зумовили розгортання масових страйків гірників 1989–1991 рр. . Визначено, що страйковий рух став проявом реальної громадської діяльності шахтарів, адже до цього їхня громадська активність знаходилася під тотальним контролем КПРС. Такі громадські структури, як товариські суди, організації з контролю промисловим виробництвом, раціоналізаторські бюро, народні дружини були формальним проявом громадської ініціативи, яка цілковито регулювалась партійним керівництвом. Становище змінилося із липневим страйком 1989 р., на якому

прозвучали економічні вимоги гірників. Впродовж наступних страйків 1990–1991 рр. до економічних вимог додалися й політичні, включаючи вимогу незалежності України, децентралізації управління, багатопартійності в державі, власної банківської і грошової системи в Україні, національних Збройних сил тощо.

У дослідженні на основі усних свідчень й архівних матеріалів проаналізовано повсякденне життя шахтарів. Охарактеризовано харчування, одяг, способи відпочинку, культурну й спортивну діяльність гірників, їх хобі. Встановлено, що побутова сфера гірників відігравала важливу роль у їхньому житті, а наявність у ній соціально-побутових проблем порушувала злагоду із виробничою діяльністю на вугільних підприємствах. Попри високу зарплату, гірники не змогли отримати належних послуг. Низький рівень якості товарів, їх недостатня кількість, черговість на отримання автомобілів й квартир, залучення до роботи за рахунок особистого позаробочого часу спричиняли ускладнення повсякденності гірників. З'ясовано, що виробнича діяльність для радянського керівництва залишалася в пріоритеті, а соціокультурне життя робітника було, як і раніше, другорядним.

Розбудова вугільної індустрії у південно-західному регіоні Волині зумовило появу Нововолинського шахтарського регіону. У 1950 р. розпочато будівництво селища Нововолинське, яке згодом, у 1958 р. отримало статус міста обласного підпорядкування. На невеликій відстані від Нововолинська для двох віддалених шахт в 1953 р. було закладено робітниче селище – Жовтневе (з 2016 р. – смт. Благодатне). Задля забезпечення двох шахтарських поселень необхідним продовольством партійне керівництво змінило виробничий напрям колгоспного виробництва південно-західних районів Волині. Окрім зернового господарства і виробництва технічних культур, зокрема цукрових буряків і льону, додатково створювалася овочево-тваринницька зона. Визначено, що задля її утримування в належному стані до сільськогосподарських робіт залучалися фінансові і трудові ресурси вугільних

підприємств. Проявлялося це у вигляді шефської діяльності, створенні підсобного й індивідуального господарства, колективних садів тощо. Однак це свідчило про низький рівень розвитку колгоспного виробництва та намагання партійного керівництва перекласти фінансові труднощі місцевих колгоспів на плечі шахт.

Історія вугільної галузі Волинської області в досліджуваній період характеризується складними процесами розвитку промислового виробництва, становлення й розвитку шахтарських поселень і вугільного регіону в цілому, різносторонніми аспектами життя гірників тощо. Власне дослідження цих аспектів і процесів дадуть змогу здійснювати порівняння й аналогії у визначенні спільних і відмінних ознак соціально-економічної політики радянського керівництва у вугільній галузі УРСР і важкій індустрії СРСР в цілому. Систематизація й аналіз результатів наукової роботи в поєднанні із дослідженнями інших економічних сторін розвитку Волинської області у подальшому дозволять комплексно відтворити історію промисловості на території Волині.

Фактичний матеріал, основні положення і висновки наукової роботи можуть бути використані при вивченні курсів загальної та економічної історії України й Волині, економічної і фізичної географії України у вищих навчальних закладах; для створення узагальнюючих робіт з історії України, Волині, окремих міст і підприємств Волинської області у роботі місцевих органів державної влади і самоврядування, краєзнавчих та культурницьких організацій, засобів масової інформації для переосмислення історичних процесів та прогнозування подальшої долі вугільної галузі на Волині.

Ключові слова: вугільна промисловість, Волинська область, шахта, промислове виробництво, соціальне забезпечення, повсякденність, Нововолинськ, Жовтневе.